

ЭКАНОМІКА

УДК 635.1/8.003.1

Г. І. ГАНУШ

**АСНОЎНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ ВІЗНАЧЭННЯ ЗМЕСТУ
І РАСПРАЦОЎКІ ПАКАЗЧЫКАЎ ЭКАНАМІЧНАЙ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ
АГАРОДНІЦТВА**

Павышэнне эканамічнай эфектыўнасці агародніцтва з'яўляецца адной з важнейшых праблем аграпрамысловага комплексу і ўсёй народнай гаспадаркі рэспублікі. Ад паспяховага яе вырашэння ў першую чаргу залежыць задавальненне растурых патрэб насельніцтва ў агароднічнай прадукцыі. Значэнне гэтай праблемы асабліва ўзрастае ва ўмовах вострага дэфіцыту і высокага кошту цепла-энергетычных рэсурсаў, гэхнікі, угнаенняў, сродкаў аховы раслінаў, розных матэрыялаў.

Пад эфектыўнасцю наогул разумеюць выніковасць, карыснасць любога віду дзейнасці або дзеяння. У такім сэнсе можна гаварыць пра эфектыўнасць адукацыі, культуры, выхавання, ідэалогіі, палітыкі і г. д. Дастасавальна да вытворчай сферы чалавечай дзейнасці гэта паняцце атрымала назву эканамічнай эфектыўнасці.

Грамадская вытворчасць уяўляе сабой вельмі складаную сістэму, якая мае ніжэйшыя па ўзроўні кіравання падсістэмы, адной з якіх з'яўляецца сельская гаспадарка. У сувязі з гэтым змест эканамічнай эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці зыходзіць з сутнасці эканамічнай эфектыўнасці ўсёй грамадскай вытворчасці і валодае ўсімі асноўнымі якаснымі характарыстыкамі апошняй.

Агародніцтва з'яўляецца адной з падсістэм сельскай гаспадаркі, якая ў сваю чаргу ўваходзіць арганічнай састаўной часткай у сістэму ўсёй грамадскай вытворчасці. Гэта абумоўлівае дыялектычную агульнасць эканамічных эфектыўнасцяў гэтых вытворчасцяў, заснаваную на дыялектычным адзінстве часткі і цэлага. Таму змест эканамічнай эфектыўнасці агародніцтва зыходзіць з сутнасці эканамічнай эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці, а значыць, і ўсёй грамадскай вытворчасці. Гэта азначае, што эканамічная эфектыўнасць вытворчасці агародніны характарызуецца ўсімі асноўнымі рысамі сельскагаспадарчай вытворчасці.

Як і ў іншых галінах эканомікі сельскай гаспадаркі, у агародніцтве выдзяляюць два аспекты эканамічнай эфектыўнасці: вытворчы і сацыяльны. Вытворчы аспект вызначаецца адносінамі вытворчых вынікаў, а сацыяльны — сацыяльных вынікаў вытворчай дзейнасці да выдаткаў працы і сродкаў. Вытворчы і сацыяльны аспекты эканамічнай эфектыўнасці знаходзяцца ў дыялектычнай узаемасувязі. Задача заключаецца ў тым, каб паслядоўны рост вытворчых вынікаў дапаўняўся безупынным павышэннем ступені дасягнення сацыяльных мэтаў.

Адрозніваюць таксама народнагаспадарчы і гаспадарча-разліковы аспекты эканамічнай эфектыўнасці. З дапамогай народнагаспадарчага аспекту забяспечваецца аналіз уліку грамадскіх эканамічных інтарэсаў, а гаспадарча-разліковага — калектываў адносна адаспелых гаспадарча-разліковых прадпрыемстваў і арганізацый. Важна забяспечыць

супадзенне агульнанародных (дзяржаўных) і калектыўных эканамічных інтарэсаў кожнага гаспадарча-разліковага прадпрыемства. Даставальна да агародніцтва гэта азначае, што меры па павелічэнні вытворчасці агародніны, паляпшэнні яе якасці і пашырэнні асартыменту, неабходныя з пазіцыі ўсёй народнай гаспадаркі, павінны быць важнымі для калгасаў, саўгасаў, фермераў і іншых вытворцаў.

Пры разглядзе эканамічнай эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці і яе падсістэм, у тым ліку і агародніцтва, неабходна не толькі мець на ўвазе яе агульныя рысы з грамадскай вытворчасцю, але і ўлічваць шэраг істотных асаблівасцяў.

Важнейшая асаблівасць сельскай гаспадаркі звязана з выкарыстаннем зямлі, якая з'яўляецца ў гэтай галіне галоўным сродкам вытворчасці. Спецыфіка сельскагаспадарчай вытворчасці абумоўлена таксама выкарыстаннем у вытворчасці прадукцыі біялагічных фактараў — раслінаў і жывёл.

Неабходна імкнуцца да больш поўнага выкарыстання біяпатэнцыялу раслінаў, г. зн. максімальна ўцягваць у вытворчасць фактары адаптыўнага земляробства, скарачаючы пры гэтым ужыванне дефіцытных і дарагіх тэхнагенных фактараў. У апошнія гады ў вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі значна ўзрасла доля прыватных гаспадарак грамадзян, уладальнікаў дачных участкаў, фермераў, розных арэндных калектываў, кааператываў, малых прадпрыемстваў. Адзначаныя і іншыя тыпы гаспадарак адрозніваюцца па формах уласнасці, спосабах забеспячэння пашыранага ўзнаўлення, прычыпах размеркавання яго вынікаў, што адбіваецца на ўзроўні эфектыўнасці вытворчасці.

Такім чынам, эканамічную эфектыўнасць сельскагаспадарчай вытворчасці з улікам выкладзеных агульных яе рысаў і адрозненняў з эканамічнай эфектыўнасцю грамадскай вытворчасці можна вызначыць як павелічэнне ў разліку на адзінку зямельнай плошчы вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі, якая адпавядае патрэбам грамадства па якасці і асартыменце, месцы і часе атрымання з адначасовым паляпшэннем сацыяльных умоў працаўнікоў пры мінімальным затратах жыццёвай і арэчаўленай працы. Гэтае вызначэнне ў выдомай ступені ўжывальнае і да агародніцтва, галоўным чынам да вырошчвання агародніны ў палявой культуры.

Разам з тым агародніцтва побач з агульнымі рысамі, уласцівымі ўсёй сельскай гаспадарцы, характарызуецца шэрагам асаблівасцяў, якія абумоўліваюць наяўнасць некаторых спецыфічных падыходаў да ацэнкі і аналізу эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці агародніны. Адна з асаблівасцяў заключаецца ў тым, што вытворчасць агародніны мае перш за ўсё не эканамічную, а сацыяльную мэту, якая заключаецца ў забеспячэнні насельніцтва расліннымі прадуктамі, багатымі вітамінамі, мінеральнымі солямі і іншымі каштоўнымі рэчывамі, якія выконваюць у арганізме чалавека здараўленчыя функцыі. Таму ў ацэнцы эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці прадукцыі з агародніны прыярытэтнае значэнне трэба надаваць сацыяльнаму аспекту.

У адрозненне ад сельскай гаспадаркі ўвогуле ў агародніцтве ахаванага грунту зямля не адносіцца да галоўнага сродку вытворчасці. Яна тут служыць прасторавым базісам для размяшчэння культывацыйных збудаванняў і звязаных з імі пабудоў. Таму ацэнка эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці агародніны ў ахаваным грунце не арыентуецца на аналіз выкарыстання і павышэння ўрадлівасці зямельных угоддзяў.

У параўнанні з іншымі галінамі раслінаводства павышэнне эканамічнай эфектыўнасці агародніцтва звязана з дадатковымі цяжкасцямі. Гэта абумоўлена вялікай разнастайнасцю агароднінных культур, якія адрозніваюцца па сваіх біялагічных уласцівасцях і тэхнічных якасцях. Да таго ж вырошчванне шмат якіх агароднінных культур практычна не паддаецца механізацыі, што патрабуе значных затрат ручноў працы.

Гэтыя асаблівасці неабходна ўлічваць пры параўнальным аналізе эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці агародніны і іншых прадуктаў раслінаводства.

Эканамічную эфектыўнасць вытворчасці агародніны трэба вызначаць і аналізаваць увогуле па галіне, адкрытым і ахованым грунтах, відах і сартах агароднінных культур, а таксама па асобных мерапрыемствах, якія ажыццяўляюцца ў мэтах далейшага развіцця агародніцтва (механізацыя вытворчых працэсаў, арашэнне, выкарыстанне розных спосабаў і сродкаў аховы раслінаў, стварэнне новых сартоў і г. д.). Пры гэтым эканамічная эфектыўнасць галіны, падгалін (падсістэм), вырошчвання асобных культур, праводзімых мерапрыемстваў вызначаецца на наступных узроўнях кіравання (адміністрацыйна-тэрытарыяльныя падсістэмы):

- агародніцтва рэспублікі,
- агародніцтва вобласці і раёна,
- агародніцкая гаспадарка (вытворчае аб'яднанне, аграфірма і г. д.),
- унутрыгаспадарчае вытворчае падраздзяленне (аддзяленне, участак, брыгада, звяно).

Аб'ектыўнасць аналізу і ацэнкі эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці агародніны, як і ўсёй сельскагаспадарчай вытворчасці, у значнай ступені абумоўліваецца дасканальнасцю выкарыстанай сістэмы паказчыкаў. Важна, каб гэтая сістэма дазваляла правільна ацэньваць дасягнуты ўзровень вытворчасці, адкрываць нявыкарыстаныя рэзервы павышэння яе эфектыўнасці, забяспечвала магчымасць прыняцця правільных кіраўніцкіх рашэнняў. Побач з гэтым сістэма паказчыкаў павінна быць простаю і зручнаю у практычным карыстанні, грунтавацца на агульнапрынятых статыстычных даных. Сістэма паказчыкаў эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці складаецца з наступных трох груп.

1. Паказчыкі, якія выражаюць абсалютныя вынікі (эфект) сельскагаспадарчай вытворчасці. Гэтая група ўключае натуральныя і вартасныя паказчыкі. Да ліку асноўных натуральных паказчыкаў адносяцца ўраджайнасць агароднінных культур і валавы збор агародніны. Ураджайнасць разлічваецца ў тонах, цэнтнерах або кілаграмах з адзінкі плошчы (гектары, квадратныя метры), валавы збор — у тонах або цэнтнерах.

Разнастайнасць відаў агароднінных культур абумоўлівае шырокі дыяпазон іх патэнцыяльнай ураджайнасці. Так, напрыклад, капусты белакачаннай можна сабраць да 800—1000 ц/га і больш, а кропу, шпінату — толькі 120—150 ц/га. Таму выкарыстоўваемыя часта ў практыцы паказчыкі ўраджайнасці агароднінных культур увогуле дастасавальна да гаспадарак і рэгіёнаў не забяспечваюць аб'ектыўнай ацэнкі вынікаў работы. Справа ў тым, што ў адных гаспадарках (рэгіёнах) агароднінны клін можа быць прадстаўлены ў асноўным капустай, агуркамі, кабачкамі, морквай, буракамі і іншымі культурамі, якія даюць вялікую масу прадукцыі. У той жа час у шэрагу гаспадарак сярод вырошчваемых агароднінных культур значную ўдзельную вагу могуць займаць кроп, шпінат, салаты і іншыя культуры, маса якіх з адзінкі плошчы адносна малая. Тыя і іншыя агароднінныя культуры патрэбны грамадству. Аднак параўноўваючы ўраджайнасць агароднінных культур па гаспадарках без уліку відавой структуры пасеваў, можна зрабіць няправільныя вывады і ацэнкі. Відавочна, што будзе больш правільна ўлічваць і ацэньваць ураджайнасць агароднінных культур па кожным віду, што забяспечвае магчымасць аб'ектыўнасці работы розных гаспадарчых суб'ектаў.

Да ліку асноўных вартасных паказчыкаў эфекту адносяцца валавая прадукцыя, таварная прадукцыя і прыбытак. Паказчык валавой прадукцыі выкарыстоўваецца для колькаснага выражэння аб'ёму вырашчанай агародніны праз вартасную (грашовую) ацэнку. Вылічэнне вала-

вой прадукцыі ў супастаўляльных цэнах забяспечвае магчымасць параўнальнага аналізу дынамікі вытворчасці ў часе і прасторы. Грашовыя выражэнні той часткі валавой прадукцыі, якая рэалізавана спажывацямі, характарызуецца паказчыкам таварнай прадукцыі. Яна вылічваецца ў фактычных цэнах рэалізацыі. Прыбытак (чысты даход калгасаў) уяўляе сабой розніцу паміж коштам вырашчанай прадукцыі і выдаткамі вытворчасці. Гэты паказчык дазваляе меркаваць пра эфектыўнасць вытворчасці з пункту погляду яго прыбытковасці. Прыбытак з'яўляецца крыніцай фінансавання затрат на пашырэнне вытворчасці і ажыццяўленне мерапрыемстваў сацыяльнага характару.

2. Паказчыкі, якія выражаюць велічыню затрат на вытворчасць прадукцыі. Галоўным паказчыкам гэтай групы з'яўляецца сабекошт прадукцыі. Яна паказвае, у што абыходзіцца нарадпрыемству яе вытворчасць, г. зн. якія выдаткі вытворчасці. Яе ўзровень залежыць не толькі ад расходаў матэрыяльных і працоўных рэсурсаў у натуре, але і ад іх кошту. Зніжэнне цэнаў на спажываемыя сродкі вытворчасці вядзе да зніжэння сабекошту, а рост цэнаў пры тых жа ўмовах — да яго павышэння. Зніжэнне сабекошту прадукцыі з'яўляецца важным фактарам павышэння эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці.

3. Адносныя паказчыкі, якія выражаюць розныя суадносіны паміж вынікамі і звязанымі з іх атрыманнем затратамі. Гэтыя паказчыкі займаюць цэнтральнае месца ў сістэме паказчыкаў эканамічнай эфектыўнасці. Яны разлічваюцца пры дапамозе колькаснага вымярэння эфекту (вынікаў) і затрат. Адным з найбольш важных адносных паказчыкаў эканамічнай эфектыўнасці з'яўляецца прадукцыйнасць працы. Яна мае натуральнае і вартаснае выражэнне. Да асноўных натуральных паказчыкаў адносяцца:

— колькасць прадукцыі (кг, ц, т), вырабленай за адзінку працоўнага часу (чал-гадз, чал-дзень);

— колькасць прадукцыі (ц, т), вырабленай на аднаго сярэднегадавога працаўніка, занятага ў сельскай гаспадарцы;

— затраты працоўнага часу (чал-гадз, чал-дзень) на вытворчасць адзінкі прадукцыі (кг, ц, т).

Да вартасных асноўных паказчыкаў прадукцыйнасці працы адносяцца:

— кошт валавой прадукцыі (руб.), вырабленай на аднаго сярэднегадавога працаўніка (па галіне, гаспадарцы, брыгадзе);

— кошт валавой прадукцыі (руб.), вырабленай у адзінку працоўнага часу (чал-гадз, чал-дзень).

Дапаможныя паказчыкі прадукцыйнасці працы выражаюць затраты працы на адзінку выкананага аб'ёму работ; аб'ём работ, выкананы ў адзінку працоўнага часу.

Павышэнне прадукцыйнасці працы адносіцца да ліку галоўных фактараў эканамічнага росту. Гэта дасягаецца за кошт удасканалвання кіравання вытворчасцю, паляпшэння арганізацыі працы, комплекснай механізацыі і аўтаматызацыі вытворчых працэсаў, аптымізацыі колькасці працаўнікоў і шэрагу іншых мерапрыемстваў.

Для ацэнкі і аналізу эканамічнай эфектыўнасці шырока выкарыстоўваецца паказчык рэнтабельнасці. Ён дае магчымасць параўнаць выгаднасць вытворчых затрат у розных галінах, пры вырошчванні асобных культур, адлюстроўвае ўплыў структуры затрат на іх акупнасць. Узровень рэнтабельнасці вызначаецца: 1) адносінамі (у працэнтах) атрыманага прыбытку (чыстага прыбытку) да сумы сабекошту рэалізаванай прадукцыі, калі вызначаецца эфектыўнасць затрат спажытых сродкаў вытворчасці і жывой працы на вытворчасць пэўнага віду прадукцыі; 2) адносінамі прыбытку да ўсёй сумы асноўных і абаротных сродкаў, калі ставіцца задача вымярэння эфектыўнасці выкарыстання наяўных на прадпрыемстве асноўных і абаротных фондаў.

Чым вышэй узровень рэнтабельнасці, тым больш эфектыўная вытворчасць таго ці іншага віду агародніннай прадукцыі.

Агародніцтва ахаванага грунту характарызуецца шэрагам эканамічных, арганізацыйных і тэхналагічных асаблівасцяў. Таму вызначэнне эканамічнай эфектыўнасці агародніцтва ахаванага грунту адносіцца да ліку даволі складаных праблем, якія яшчэ не атрымалі дастаткова глыбокай тэарэтычнай распрацоўкі. У той жа час з улікам высокай энергаёмкасці, капіталаёмкасці і працаёмкасці цяплічнай вытворчасці агародніны важнасць аналізу і ацэнкі яе эканамічнай эфектыўнасці значна ўзрастае.

Вялікае значэнне пры вызначэнні эканамічнай эфектыўнасці мае правільны выбар крытэрыю. Так, максімальны выхад прадукцыі пры мінімальным затратах не поўнаасцю адлюстроўвае эфектыўнасць ахаванага грунту. Рашаючае значэнне ў гэтай падгаліне мае фактар часу. Нават мінімальныя затраты працы і сродкаў на вытворчасць цяплічнай прадукцыі могуць аказацца мала карыснымі, калі гэта прадукцыя паступіць спажывцу ў перыяд масавага збору агародніны ў адкрытым грунце.

У гэтай сувязі крытэрыі эканамічнай эфектыўнасці агародніцтва ахаванага грунту можна сфармуляваць як максімізацыю вытворчасці агародніннай прадукцыі пэўнага асартыменту і высокай якасці ў тыя перыяды года, калі яна па кліматычных умовах не можа вырошчвацца ў адкрытым грунце, пры магчыма мінімальным выдатках вытворчасці. Супастаўленне фактычных затрат з нарматывамі і канчатковымі вынікамі дазволіць павышаць кіраванне тэхналагічнымі працэсамі, зніжаць непрадукцыйныя расходы матэрыяльных сродкаў. Гэта прывядзе да паляпшэння аднаго з важнейшых паказчыкаў эканамічнай эфектыўнасці — рэсурсазберажэння, г. зн. да зніжэння энергаёмкасці адзінкі канчатковага прадукту, што служыць паказчыкам паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу. Зніжэнне матэрыяла-энергаёмкасці агародніцтва ахаванага грунту магчыма забяспечыць таксама за кошт выкарыстання новай тэхнікі і тэхналогіі, удасканалвання структуры вырашчанай агародніны, зніжэння страт цяпла, электраэнергіі і г. д.

Эфектыўнасць агародніцтва ахаванага грунту шмат у чым вызначаецца на стадыі рэалізацыі вырабленай прадукцыі, дзе пакрываюцца расходы, панесеныя ў працэсе вытворчасці і забяспечваецца магчымасць для атрымання прыбытку. Пospех гэтай стадыі ў значнай ступені залежыць ад канкурэнтаздольнасці прадукцыі. Чым вышэй якасць прадукцыі і ніжэй яе сабекошт, тым больш паспяхова яна можа канкураваць на рынку. На павелічэнне прыбытковасці стадыі рэалізацыі робяць уплыў таксама рыначны попыт, узровень цэнаў, плацёжаздольнасць насельніцтва. Усё гэта патрэбна дакладна ўлічваць пры арганізацыі і вядзенні цяплічнай вытворчасці.

Вялікае значэнне для навукі і практыкі мае вымярэнне эфектыўнасці на стадыі спажывання. У сувязі з гэтым для ацэнкі работы агародніцтва ахаванага грунту на ўзроўні народнагаспадарчай эфектыўнасці і рэгіянальнага гаспадарчага разліку можа ўжывацца паказчык харчовай забяспечанасці, які выражаецца працэнтнымі адносінамі фактычнага спажывання цяплічнай агародніны да навукова абгрунтаванай гадавой нормы спажывання. У цяперашні час у рэспубліцы ў сярэднім на душу насельніцтва вырошчваецца прыкладна 4 кг цяплічнай агародніны пры норме 13—15 кг.

Увогуле для аналізу і ацэнкі эфектыўнасці ахаванага грунту выкарыстоўваюцца наступныя сістэмы паказчыкаў: валавая і таварная прадукцыя; валавы збор агародніны (па відах), у тым ліку са студзеня па май; выхад агародніны з 1 м² інвентарнай плошчы цяпліцы; затраты працы на адзінку вырашчанай прадукцыі; сярэдняя цана рэалізацыі адзінкі прадукцыі; паказчык расхода цяпла, электраэнергіі, угнаенняў, ядахімікатаў і вады на адзінку плошчы і адзін цэнтнер прадукцыі ў на-

туральным і вартасным выражэнні; прыведзеныя затраты (для вызначэння параўнальнай эканамічнай эфектыўнасці капітальных укладанняў); харчовая забяспечанасць; валавы даход; прыбытак; рэнтабельнасць.

Такія асноўныя прынцыпы вызначэння зместу і распрацоўкі паказчыкаў эканамічнай эфектыўнасці вытворчасці агародніны ў адкрытым і ахаваным грунце. Іх значэнне і ўмелае практычнае выкарыстанне будуць садзейнічаць паслядоўнаму паляпшэнню забеспячэння насельніцтва агародніннай прадукцыяй.

Summary

The paper presents the main principles for defining upkeep and development indices of vegetable farming economic efficiency.

БелНДІ агародніцтва

*Паступіў у рэдакцыю
05.01.95*